

УДК 371

О. М. Гупік,

викладач

(Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука)

РОЛЬ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ ДЕРЕВООБРОБНОЇ СПРАВИ

Анотація

У статті визначено роль декоративно-прикладного мистецтва як засобу збереження національної самобутності українців, що виражається через сучасні види деревообробки. Автором зроблено аналіз навчальних видань із зазначеної проблеми й описано технології роботи з деревиною від найдавніших часів до сьогодення.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, народні промисли, деревина, деревообробка.

Summary

The role of decorative and applied art as a means of preserving the national identity of Ukrainians, which is expressed through modern types of woodworking is defined in the article. The author analyzes educational publications on the mentioned problem and describes the technologies of work with wood from ancient times to the present.

Key words: decorative and applied art, folk crafts, wood, woodworking.

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальною є проблема збереження культурної та історичної самобутності України, національних традицій, непорушних моральних цінностей нашого народу. Декоративно-прикладна творчість органічно ввійшла до сучасного побуту і продовжує розвиватися, зберігаючи національні традиції в цілісності. Вона містить у собі величезний потенціал для освоєння культурної спадщини, оскільки донесла до сьогоднішнього дня практично в неспотвореному вигляді характер духовно-мистецького осягнення світу. Декоративно-прикладне мистецтво є традиційним у будь-якій країні світу. Предметне середовище оточує людину постійно, воно впливає на підсвідомість, позитивно і негативно формуючи його почуття й емоції, манеру поведінки та спілкування. Отже, і декоративно-прикладна творчість робить свій внесок у духовний розвиток людини через естетично значущу творчу діяльність.

Традиціям народних промислів присвячено багато досліджень. Теоретичні аспекти народного мистецтва висвітлено в працях П. Богатирьова, Н. Горячевої, Ю. Дорожина, А. Зіся, М. Ільїна та ін. Н. Горячева розглядає сучасні проблеми розвитку народної творчості та декоративно-прикладного мистецтва [2]. Проблемі розвитку народної творчості присвячено праці О. Павлової, М. Станкевича, В. Щербаківського [5; 6; 8]. Питання природи народного мистецтва знайшло відображення в дослідженнях А. Канцедікаса [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало найдавніших творів мистецтва, створених людьми епохи палеоліту, мезоліту, неоліту і бронзового століття, знайдено археологами на території нашої країни. У працях А. Будзана "Різьба по дереву в західних областях України (XIX–XX ст.)" [1], М. Станкевича "Українське художнє дерево XVI–XX ст." [6],

О. Павлової “Особливості розвитку українського декоративно-прикладного мистецтва в кінці ХХ–ХХІ ст.” [5] йдеться про традиції і види деревообробного ремесла, своєрідність орнаменталістики створюваних виробів, перші архітектурні споруди дерев'яного зодчества.

У посібнику Н. Горячової “Декоративно-прикладне мистецтво” [2] переважно розглядаються декоративні і фізико-механічні властивості різних матеріалів, що застосовуються в скульптурі, в тому числі, наводяться численні приклади з історії спорудження скульптурних пам'яток. Це дає можливість при вивченні властивостей матеріалів простежити еволюцію їх застосування і з'ясувати терміни їх довговічності.

У праці А. Зися “Види мистецтва” розглянуто принципи класифікації мистецтва, розкрито основні взаємозв'язки і стосунки між різними видами художньої творчості. Особливе місце в книзі відведене ролі художнього синтезу [3].

Посібник “Українське народне мистецтво. Різьблення та художній метал” [7] присвячено правильному вибору матеріалів та інструментів. У виданні пропонується методика навчання виконання нескладних столярних робіт, випилювання лобзиком і виготовлення різних виробів із фігурних пластинок фанери (різних за кольором і текстурою), які наклеюються на основу.

А. Канцедікас у своїй книзі “Мистецтво та ремесло : щодо питання про природу народного мистецтва” аналізує процес походження народного мистецтва і доходить висновку про нерозривність утилітарного і художнього витоків. Автор переконаний, злиття матеріального та духовного виробництва у праці майстра є суттєвими типологічними ознаками мистецтва. У книзі досліджуються такі особливості народної творчості, як-от загальнолюдські, національні й регіональні засади, колективність і традиційність [4].

Мета статті – описати сучасні технології обробки деревини та визначити роль декоративно-прикладного мистецтва в їх становленні та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Деревообробні ремесла отримали розвиток на зорі формування людського суспільства із появою примітивних знарядь праці. Протягом багатьох століть людина, широко використовуючи для своїх потреб цей природний матеріал, поступово вивчала різноманітні породи дерев, їх властивості, набувала практичних навичок, напрацьовувала майстерність [1].

Вироби з дерева спочатку оброблялися кам'яними знаряддями. На межі III–IV тис. до н. е. з освоєнням бронзи, а пізніше й заліза (кінець II тис. до н. е.) було створено передумови для вдосконалення знарядь праці і розвитку столярної справи. Такі види деревообробки, як загострювання, відсікання, розколювання, плетіння, випалювання, свердління, точіння, видовбування були відомі ще за часів палеоліту. Одночасно з розвитком технології обробки деревини для повсякденних потреб люди навчилися прикрашати вироби з цього матеріалу [1].

Деревина має красивий природний колір і різноманітні малюнки текстури; їй притаманні хороша теплоізоляція, водонепроникність, зручність обробки, невелика щільність і ряд інших корисних властивостей.

З деревини будували житлові приміщення і господарські будівлі, міські стіни і укріплення, храми і мости; виготовляли посуд (чаші і кубки, відра, діжки, ложки, ковші, сільнички); човни і кораблі, струги, вози, карети і сани, знаряддя праці для сільського господарства і домашніх робіт (веретена, прядки) тощо [2].

У наш час майже не залишилося справжніх стародавніх пам'яток художньої обробки деревини, інформація про деякі з них збереглася в літературних джерелах, літописах, фольклорі, зображеннях живопису і мініатюрі. Багато пам'яток народної творчості пізнішого періоду мають старовинні форми завдяки узвичаєнню, стійким побутовим і художнім, соціально-економічним чинникам. Із розвитком мистецтва й архітектури отримали подальший розвиток і види художньої обробки деревини. У місцевостях, багатих лісами, розвивалися деревообробні ремесла, закладалися власні традиції. У кожного народу з'явився свій підхід до обробки деревини, позначилися свої переваги у виготовленні виробів з неї, власні техніки декорування.

Україна винятково багата на дерев'яне зодчество. Усього на території нашої держави відомо близько 3000 дерев'яних культових споруд. Так, перлиною дерев'яного храмового зодчества є Свято-Троїцький собор у Самарі (колишньому Новомосковську), побудований у 1778 році.

Особливих досягнень у деревообробній галузі досягли майстри на Поліссі й у лісостепових районах. Простими і, вочевидь, найдавнішими, що збереглися ще в ХІХ – на початку ХХ ст. прийомами обробки деревини були випалювання і видовблювання (вирізання) із цільного шматка дерева. Із цього матеріалу робили сани, вози, човни, лавки, скрині, полиці для мисок – “мисники”, ткацькі верстати, бочки, корита, відра, миски, бочки для сала (бодні), ложки, лопати, ковші, коромисла, вулики тощо. На основі використання дерев'яних матеріалів розвивалися такі ремесла, як токарне, столярне, теслярство, бондарство, “стельмашество” (виготовлення возів) і т. п.

Дерев'яна мозаїка і різьблення відомі з давніх часів і використовувалися для обробки і прикраси не тільки предметів декоративно-прикладного мистецтва – меблів, музичних інструментів, зброї, – але й інтер'єрів громадських будівель і споруд. Як один із видів монументально-декоративного мистецтва мозаїка і різьблення по дереву відрізняються досить легкою обробкою вихідної сировини, різноманітністю кольору, малюнка і текстури матеріалу, здатністю змінювати природне забарвлення за рахунок протравного фарбування, відбілювання, морення, випалу тощо. Все це зумовлює досить широке використання як різних видів дерев'яної мозаїки, так і різноманітних способів різьблення по дереву в сучасній внутрішній і зовнішній декоративній обробці житлових і громадських будівель.

Загальновідомо, що мозаїка (від лат. *musivum* – присвячене музам) – різновид монументального живопису, де сюжетне зображення або орнамент виконується із окремих однорідних або різних за матеріалом дуже щільно пригнаних один до одного різнокольорових частинок (камінь, скло, керамічні плитки, дерево). Найбільш відомими видами мозаїки по

дереву, що відрізняються багатством і різноманітністю колірних і декоративних можливостей, є інкрустація, інтарсія, блокова мозаїка і маркери.

Інкрустація передбачає нанесення на поверхню, що декорується, малюнка вставки і неглибоке розрізування за цим контуром, після чого різцем вибирається виїмка з трохи скошеними рівними краями. У відповідності до виїмок підганяються вставки, на зворотному боці яких для кращого зчеплення з основою робиться насічка. Вставки закріплюються у виїмках клеєм або мастикою з одночасним ретельним вирівнюванням візерунка.

Інтарсія (від іт. *intarsio*) – вид мозаїки деревом по дереву, подібний до інкрустації, при якій у поглиблення дерев'яної основи вкладаються дерев'яні пластинки-вставки, що відрізняються від основи кольором і текстурою.

Інкрустаційно-інтарсійна техніка є складною і трудомісткою, вона застосовується переважно для прикраси унікальних виробів, виготовлених із цінних порід деревини.

Блокова мозаїка є одним із різновидів мозаїки по дереву, що відрізняється від інших способів меншою трудомісткістю, чим пояснюється її широке застосування. Техніка такої мозаїки полягає в тому, що за заданим малюнком із різнокольорових дерев'яних брусків різного перетину склеюються блоки, які потім розрізають уперек на безліч пластин з однаковим малюнком. Ці складові можуть вставлятися в поглиблення фону або наклеюватися на поверхню, що декорується, утворюючи, таким чином, своєрідний малюнок.

Маркетри (від франц. *marquer* – розмічати, розкреслювати) являє собою вид мозаїки по дереву, при якому мозаїчний набір виконується зі шматочків шпону із різних за забарвленням і текстурою порід деревини. Елементи мозаїки врізаються в шпон, який слугує фоном, закріплюються папером, змащеним клеєм, і разом з фоном наклеюються на поверхню, що декорується. Якщо мозаїка являє собою геометричний малюнок, що набирається із простих фігур (квадратів, прямокутників, ромбів, паралелограмів), то такий набір отримують склеюванням елементів по краях або наклеюванням їх на розкреслений папір упритул один до одного. Подібний набір й отримав назву маркетри.

Розглянемо види художнього різьблення та його основні техніки. Різьблення по дереву розрізняють за глибиною різання, ритмом, місцем розташування візерунка, його характером. Згідно з різними видами прийомів розрізняють різьблення контурне, геометричне, накладне, прорізне, плоскорельєфне, пропильне. Найбільш поширеними видами є контурне та геометричне різьблення [1; 6; 7].

Контурне різьблення відрізняється незначним поглибленням ліній візерунка щодо поверхні. У результаті малюнок виходить чітким, виразним. Цей вид різьблення вимагає точності в промальовуванні, адже будь-які промахи особливо “кидаються в очі”. Застосовується різьблення контурного типу в основному для невеликих виробів.

Різьблення геометричного типу є простішим у виконанні. Складається воно із найбільш простих у виконанні елементів – виїмок,

променів, трикутників. Із цих елементів створюються зірочки, квіти, шашки й інші орнаменти.

Різьблення плоскорельєфне характеризується інтенсивним поглибленням малюнка в товщу деревини. При цьому різьблений візерунок перебуває в єдиній площині з його фоном, тобто з дошкою.

За умови пропильного різьблення візерунки, попередньо намічені на площині, вирізаються викрутною пилкою або лобзиком. Декоративність і тонкість роботи виходить за допомогою ажурною сітки. Часто цей вид різьблення є своєрідним продовженням, більш досконалим варіантом плоскорельєфного.

Різьблення прорізне використовується для створення плоских візерунків, елементи якого щільно стикаються з обрамленням і між собою. Вони можуть бути різної висоти, і тоді різьблення стане прорізним ажурним. Таким видом різьблення декорують зазвичай меблі, предмети побуту. А якщо прибрати фон, де розташований візерунок, малюнок можна буде випилити лобзиком.

Випалювання по дереву – пірографія, спосіб художньої обробки деревини. Із винаходом електровипалювачів, пірографія стала однією з найбільш технічно простих і доступних способів художньої обробки названої вище сировини. Її застосовують також для обробки шкіри, кістки, картону й інших матеріалів. Для випалювання переважно застосовують м'яку деревину листяних порід – осику, липу, вільху, тополю. Орнамент зазвичай виконують фігурними штафтами-штампиками без попереднього малюнка. Випалений малюнок у разі необхідності можна розфарбувати.

Точіння є ще одним видом роботи майстрів з деревиною. Стародавні токарі, хоча і працювали на примітивних верстатах з лучковою передачею, застосовували найбільш складну і трудомістку технологію виготовлення токарних судин. Вони точили посуд ні з торця, а впоперек волокон. Цей спосіб точіння робив посуд міцнішим і дозволяв повною мірою виявити декоративні властивості матеріалу.

Сучасні верстати дають можливість точити деревину будь-якої породи, вибір якої залежить від її фізичних і механічних властивостей та призначення. До фізичних властивостей відносяться блиск, колір, текстура і вологість деревини, а до механічних – її міцність, пружність і пластичність. Із дерев – дуба, волоського горіха, ялівцю, червоного дерева, сосни, кедра, – що мають гарну текстуру, точать в основному декоративні вироби, що не розфарбовують, а лише покривають прозорим лаком. Природна краса такої деревини – краща прикраса токарної роботи. З липи, осики, вільхи, берези виточують вироби, які потім розфарбовують гуашшю, темперою, олійними й аніліновими фарбами.

На всіх ручних верстатах деревину обробляють нескладними ручними різцями. Для грубої чорнової обробки заготовки, додання їй циліндричної форми застосовують напівкруглі різці. Плоскі різці, названі косяками, застосовуються для чистого точіння зовнішньої поверхні виробу. Для обробки внутрішніх поверхонь здавна застосовували різці з гачкоподібними лезами. Токарний виріб шліфують і полірують. Спершу шліфують наждачним папером із великим абразивним покриттям, потім – із дрібним. Полірувати або, як кажуть майстри, лоцити деревину можна

деревною стружкою, сухим хвоцем, або кінським волосом. Здавна деревину ложили також мачулою або лубом, тому й операцію лощення іноді називали лубленням.

Народні промисли із виготовлення предметів побуту, що існують сьогодні, засновані на різноманітних методиках. Так, дерев'яні вироби представлені в декількох категоріях, серед яких чільне місце посідають посуд і кухонне приладдя. Проте не менш важливими є предмети декоративно-прикладного мистецтва, як-от: розписні панно, прикраси інтер'єру, різноманітні предмети побуту та дерев'яні меблі вінтажного стилю, розписані особливим чином під старовину.

Висновки. Вироби із дерева – одні з найдавніших творінь людини. Багатовікові традиції роботи з цим матеріалом дозволили українським майстрам накопичити безцінний досвід і створити чудові твори деревообробного ремесла. Майстерність і мистецтво українських різьбярів по дереву завжди було і залишається до теперішнього часу предметом уваги й захоплення з боку фахівців-художників, пересічних як вітчизняних, так і зарубіжних споживачів. У наші дні твори майстрів-різьбярів по дереву допомагають краще зрозуміти дух і культуру українського народу, чиє дбайливе ставлення до майстерності, успадковане від дідів і прадітів, успішно поєднується з досягненнями науково-технічного прогресу.

Мистецтво деревообробного ремесла розвивалося протягом тисячоліть. Чудова за своїми естетичними і технологічними якостями сировина привертала увагу майстрів з глибокої давнини. Дерево – досить легкий в обробці і дуже доступний матеріал, який має свою унікальність: він є екологічно чистим, красивим, приємним на дотик і, крім того, на диво теплим. Художня обробка дерева – це не просто вміле застосування технічних знань для обробки цінного матеріалу, а й мистецтво художника, який добре розуміє закони пластичної майстерності. Зрозуміло, що техніка виготовлення виробів з дерева постійно вдосконалюється. Сьогодні цей процес відбувається за допомогою ножівок, різних пилок, рубанків та іншого спеціального обладнання, яке складно уявити в руках наших пращурів. Завдяки появі та використанню нових інструментів кожен знавець деревообробної справи має нові можливості проявити себе в цьому виді мистецтва.

Сучасне мистецтво обробки дерева охоплює всі сфери людської діяльності і пропонує величезний асортимент виробів, орієнтований на широке коло споживачів. Це можуть бути як недорогі масові вироби, побутові предмети, ювелірні прикраси, сувенірна продукція, так і предмети розкоші й атрибути вишуканого інтер'єру, значна доля яких є унікальними творами деревообробного ремесла.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Порушені в статті аспекти можуть слугувати базою для подальших досліджень нових підходів до роботи з названою вище сировиною та визначення ролі декоративно-прикладного мистецтва в сучасних технологіях деревообробної справи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будзан А. Різьба по дереву в західних областях України (XIX–XX ст.) / А. Будзан. – К., 1960. – 182 с.
2. Горячева Н. А. Декоративно-прикладное искусство / Н. А. Горячева. – М. : изд-во Искусство, 2006. – 175 с.
3. Зись А. Виды искусства / А. Зись. – Москва, 2007. – 346 с.
4. Канцедикас А. С. Искусство и ремесло : к вопросу о природе народного искусства / А. С. Канцедикас. – М. : Искусство, 2007. – 87 с.
5. Павлова О. Особливості розвитку українського декоративно-прикладного мистецтва в кінці XX–XXI ст. / О. Павлова // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – № 15 (226). – С. 91–96.
6. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / М. Станкевич. – Львів : НАНУ, Інститут народознавства, 2002. – 144 с.
7. Українське народне мистецтво. Різьблення та художній метал. – К., 1962. – 152 с.
8. Щербаківський В. Українське мистецтво – L' art d' Ukraine / В. Щербаківський. – Л.–К., 1913. – 242 с.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2017